

Tüm bunların dışında eserde hem fazilet hem rezilet olarak nitelenebilecek huylardan söz edilmektedir. Pratik durumları da dikkate alan bir yaklaşımla bu huyların fazilet veya rezilet oluşuna karar verilir. Bu bakış açısıyla filozof ahlâk (huylar) felsefesi alanında iyi ve kötü huylar kategorisine bir yenisini daha ekler ve bu huyların bazıları için bir orta yol tutulabileceğini gösterir.

Filozof eserinde yukarıda zikredilen konuları edebi bir üslup kullanarak anlattığından, aynı anlama gelen farklı kelimeler sıkça kullanılmıştır. Bu durum, metnin tercümesi açısından zorlayıcı bir durum olsa da çevirmen başarılı bir şekilde iki dil arasındaki uyumu yakalamıştır.

Fecru'l İslam

Ahmed Emin,

Daru'l Kitab el-Arabî, Beyrut, 1969, 303 s.

Mustafa ÖZKAN²

Fecru'l İslam adlı eser Arapça olup Ahmet Serdaroğlu tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve 1976 yılında Kılıç kitabevi tarafından Ankara'da basılmıştır. Bu yazı hazırlanırken Türkçesinden faydalanılmıştır. Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; Cahiliye Devrinde Araplar (1 – 50), ikinci bölüm; İslamiyet (69 – 84), üçüncü bölüm; Farslar ve Etkileri (98 – 113), dördüncü bölüm; Yunan ve Romalıların Etkileri (12 – 135), beşinci bölüm; Hicretin İlk Yüzyılında İlmî Hareket, Vasıfları, Merkezleri (140 – 170) altıncı bölüm; Dini Alanda Yapılanlar Hakkında Tafsili Bilgiler (195 – 225) yedinci bölüm; Dine Dayanan Fırkalar. Halifelik Hakkında Bir Söz. Halifeliğin Bu Fırkalardan Birçoğunun Kuruluşunda Temel Teşkil Etmiş Olduğu şeklinde başlıklandırılmıştır.

Müellif eserine başlarken Arap coğrafyasının özelliklerini açıklamaktadır. Coğrafya içerisindeki çöl isimlerini, şehirleri, yetişen bitkileri, şehirlerin konumlarını vermektedir. Arapların soyları konusunda müellif, her ne kadar nesb alimlerinin aktardığı şekilde rivayetleri aktarmış olsa da bu durumun şüp-

² İstanbul Üniversitesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

heli olduğunu beyan etmiştir (s.5 - 9). Ancak durumu açıklayacak bir tartışmadan uzak kalarak, bu neseb konusunun Arapların kendi içerisinde ayrılmalarına ve yüzyıllardır bu sebepten güçsüz düşmelerine değinerek konuyu kapatmıştır.

Cahiliye dönemi Araplarının meşhur olarak bilinen bedevi yaşamını, kabilecilik anlayışını, yağmacı ve savaşçı yönlerini anlatarak karakteristik özelliklerini genel çerçevesiyle ayetlerden ve şiirlerden örnekler göstererek ortaya koymuştur.

Birinci bölümü kendi içerisinde beş kısma ayıran yazar, ikinci kısımda Arapların komşu milletler ile olan ilişkilerini anlatmaktadır. İleriki bölümlerde Arap fikir hayatına ve düşünce tarzını ele alacak olan müellif bu bölümde Arapların diğer milletler ile ilişkileri sonucu kültür ve medeniyet aktarması yaşadığı, Hırelilerin ve Gassanilerin bu duruma birer örnek teşkil ettiğini söylemektedir. Ayrıca yarımada içerisindeki Yahudilerin ve Hıristiyanların gelişlerinden ve yerleşmelerinden itibaren aktarılan rivayetleri zikretmektedir. Böylece Arap bilinenin aksine medeniyetten uzak değil etrafı kuşatılmış bir halde yaşamakta idi.

Cahiliye dönemi Arap yaşantısından çok, zihin hayatının ve düşünce yapısının üzerinde durmaya çalışan müellif bu konuda İbn Haldun'u ve Uluri'yi eleştirmektedir. Arabın dünya görüşünün eşyaya karşı maddeci bir yaklaşım olduğunu savunan görüşlerin, Arabın şiir, cömertlik, şecaat gibi davranışları ile taban tabana zıt olduğunu söylemektedir (s.43). İbn Haldun'un Araplar hakkındaki görüşlerini de eleştirmektedir. İbn Haldun'un Arapların yerleşim yeri seçmeyi bilmemeleri, ilim alanında metodlu bir şekilde çalışmamaları ve bu alanda önemli çalışmaları yapanların azatlılar olduğu gibi tespitlerine karşı müellif, onun zaman içerisinde gelişen Araplar ile medenileşmemiş Arapları birbirine karıştırdığı eleştirisini getirmektedir. Buna delil olarak İbn Haldun'un Mukaddimesi'nin başka bir yerinde Arapların memleketleri fethetmeleri sonrası o memleketin medenileşmiş insanlarını köle alarak yanlarında hizmet ettirmeleri ve bu esnada onlardan medeniyeti devşirerek medenileştiklerini anlatan görüşünü zikretmektedir. Uluri'nin hayal ve şefkat konusunda getirdiği eleştirini ise kısmen doğru bulsa da iftihar, bahadırılık, gazel, vasıf, teşbih ve mecaz gibi konuların hayalin yankıları olduğunu söylemektedir. Daha sonra Cahiliye Araplarını asabi, zeki, sınırlı hayallere sahip olan, hürriyet düşkünü, eşitlikçi şekilde tasvir eder.

Yazar, Cahiliye Araplarının fikir hayatının yalnızca kelimelerde, şiir, mesel ve kıssalarda ortaya çıktığını söylemektedir. Herhangi bir felsefeye sahip olduklarını söylemenin yanlış olacağını kaydetmektedir. İlim konusunda ise usûl ve muntazam araştırmaların bu dönemde izinin dahi olmadığını söylemekte, Alûsî'nin Cahiliye Araplarının tıp bilgisine sahip olduklarını ileri süren iddiasını ise eleştirmektedir.

İslam öncesi Araplarının zihin yapısını daha iyi açıklamak için lügat, şiir, deyim ve kıssalardan örnekler vererek müstakil bir bölüm oluşturmuştur (s.50 – 69).

Eserinin ikinci bölümünde yazar, Cahiliyet ve İslamiyet kavramlarını tanımlamaktadır. Cahiliyet hafiflik, harp taraftarlığı, kendini beğenmek, iftihar etme; İslamiyet, alçak gönüllü olmak ve Allah'a boyun eğmektir. Bu tanımlardan sonra İslamî öğretim, akaid ve ahlak konularından bahsederek pek çok ayeti sıralamaktadır. Tüm bu öğretim, Arapların zihin dünyalarını önemli ölçüde değiştirmişse de cahiliye adetleri henüz silinmiş değildir. Araplar İslam'ı kabul etseler de İslam uzun bir süre Araplara tesir etmemiştir.

İslamiyetle beraber ilk önce Mekke' de iç çatışmalar yaşanmıştır. Medine' ye hicret ile Mekkeli Araplara karşı zaferler kazanılmış, Mekke'nin fethinden sonra diğer Arap kavimlerine karşı zaferler kazanılmıştır. Arabın tahakkümü yayıldıkça farklı milletleri hâkimiyetleri altına almışlardır. Bu milletlerin en büyükleri Fars ve Rum milletleridir. Böylece Arapların zihin dünyası yeni karşılaştıkları durumlar karşısında büyük değişikliklere uğramıştır.

Yazar değişimin ve etkilenmenin temel sebebi olarak fethedilen topraklardan gelen köle ve cariyeleri görmektedir. Arapların herhangi bir üst sınırı da olmaması nedeniyle binlere ulaşan sayılarda köle ve cariye sahibi olmaları, onların ev düzenlerini değiştirmiştir. Artık evlerinde Fars, Roma, Suriye ve Mısır'lı, Berberi köle ve cariyeler yaşamaktadır. Bu yeni durum karşısında etki altında kalan Araplar iki konuda baskın gelmişlerdir. Bunlardan birincisi dil, ikincisi de dindir. Arap dili fethedilen tüm beldelere yayılarak politika ve ilim dili olmuş, din ise eski dinleri yerlerinden ederek geniş bir sahaya yayılmıştır. (ter. s. 160)

Cariye ve kölelerin fazla sayıda olması yeni bir durumla karşı karşıya kalmayı da beraberinde getirmiştir. Baba cihetinden Arap, anne cihetinden farklı bir

millete sahip olan çocuklar dünyaya gelmesi karışmanın daha da çoğalmasına sebep olmuştur.

Bu konuda müellif, diğer milletlerden şerefli kimselerin de kızlarının cariye alındığını söylemektedir. Örnek olarak Fars'ın son hükümdarı Yezdicerd' in kızlarını göstermektedir. Zemaşeri'nin Rabi'u'l-Ebrar adlı eserinde aktardığı rivayete göre Yezdicerd'in üç kızı da Hz. Ömer döneminde esir düşer ve bu üç kıza fiyat biçildikten sonra Hz. Ali satın alır. Birisini oğlu Hüseyin, diğerini Abdullah b. Ömer, sonuncusunu ise Hz. Ebubekir'in oğlu Muhammed ile evlendirir. Bu rivayet hakkında şüphe edilmişse de müellife göre bu durumda herhangi bir şüphe yoktur.

Fars edebiyatının Arap edebiyatı üzerine etkisini ele alan müellif, bu etkiyi dört yönden ortaya koymaktadır. İlk olarak Arapça öğrenen Farslıların nesilleri ve torunlarından şairler yetişmiştir. Bu şairler Fars hayalleri ve dünyası ile Arapça şiirler yazmışlar ve böylece hayallerin değişmesine sebep olmuşlardır. Ziyad el-Acem, Nesai ailesi, Ebu Abbas el-A'ma, İbn Yesar bu şairlerdendir. İkinci tesir ise lügat yönünden olup pek çok kelime Arapçaya geçmiştir. Üçüncü etki Fars hikmetlerinin Arap edebiyatına geçmesi, dördüncü etki ise teganni yapılmasıdır.

Yunan felsefesinin etkisine yer veren müellif, bu etkinin Jüstinyen'in İskenderiye okulunu dağıtması sonrasında Fars diyarlarına kaçan yeni Eflatuncular dan bahseder. Hristiyanlığın temel kaynaklarından olan Deyinismus kitabının semavi düşüncede yeni bir boyut açtığını ve Mutezile, Hükema ve Sofilerin bundan etkilendiğini belirtmektedir. İslam fetihlerinden sonra Süryaniler tarafından açılan felsefe okulları Müslümanların felsefeyi öğrenmelerinde ve yayılmasında öncülük yapmıştır. Ayrıca Yunan edebiyatının Arap edebiyatına olan etkisine de değinen müellif bu etkinin lügat, şiire olan etki ve hikmetler olmak üzere üç yönden olduğunu söylemektedir.

Eserin genel muhteviyatını ilmi gelişmeleri ve etkileri açıklamaya odaklayan yazar, İslamiyetin ilmi geleneğe birkaç yönden tesir ettiğini belirtmektedir. Bu etkiler;

- 1- Okuma yazma oranını artırmıştır.
- 2- Yabancı dil öğrenme gerekliliğini artırmıştır.

3- Müslümanların akıllarını ve anlayış seviyelerini yükseltmiştir.

4- Kuran'ın yaptığı çağrılar doğa, eşya, Allah hakkında düşünmeye sevk etmiştir.

Bu genel etkileri sıralayan müellif, ilerlemenin üç ana ilmi alanda gerçekleştiğini belirtmektedir. Bunlar dini ilimler, tarih ilimleri ve felsefi ilimlerdir. Bu ilimlerin alt başlıklarını ele alan müellif gelişmeler hakkında sebepler zikretmektedir. Bu sebeplerin yanı sıra gelişmeleri geniş kapsamlı olarak anlattığı bir müstakil bölüm bulunmaktadır. İlim dallarının önde gelen kişilerinin isimleri zikredilerek haklarında bilgiler verilmektedir. İlimde ilk tabaka sahabelerden oluşmakta sonrasında gelen tabiiin ve tebe-i tabiiin ise azatlardan oluşmaktadır. Bu ilimlerin geliştiği belli başlı şehirler ise, Mekke, Medine, Basra, Kufe, Dimeşk ve Fustat'tır.

İslami ilimlerin gelişmeleri, tartışmaları, önde gelen kimseleri, siyasi etkiler ve benzeri pek çok konuyu ele alan müellif bu konular hakkında kendi görüşlerini de ifade etmektedir. Eserinin son iki bölümünü ilim ve meydana gelen mezheplere ayıran müellif, Mutezile, Şia, Havaric, Mürcie, Kaderiyye mezheplerinin ortaya çıkışlarını; önde gelen isimlerini ve görüşlerini detaylı olarak anlatmaktadır. Bu konularda da görüşlerini belirten müellif Kur'an-ı Kerim'den ayetlere de yer vermektedir.

Sonuç

Eserinin başlangıcından itibaren ilmin gelişimini ve ayrılıkları hedefleyen müellif, ilk bölümlerde bu hedefin altını dolduran gelişmeleri kaleme almaktadır. Tarihi olayları zikretmesinin yanı sıra ilmi ve itikadi konulara da değinen müellif çoğu konuda kendi görüşlerini de ortaya koyarak onları tercih etmekte, kabul ettiği görüşleri de belirterek ortaya koymaktadır. Kaleme aldığı diğer eserlerine bakıldığında İslam'ın doğuşu hakkında daha çok ve derinlikli bilgileri kapsayan bu eser ile Müslümanların problemlerine temelden bakmaya çalışılmıştır. Olaylardan daha çok genel hatlarıyla düşünce dünyasına yoğunlaşan eserde olaylara farklı bir bakış açısı ortaya konmaktadır. Usûl olarak belli bölümler içerisinde konunun detaylıca incelemesi yapılmış, müellife göre hatalı olan görüşlere eleştiriler getirilmiş ve her bölümün sonunda yararlanılan kaynaklar zikredilmiştir. Kaynakçaya bakıldığında oryantalistlerin pek çok eserden faydalandığı görülmektedir.